

КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН ТА ПОЗИТИВНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

У КК України часто зустрічається поняття «кримінальна відповідальність» (наприклад, у ст. 2, розділах II та IX), проте зміст цього поняття в Кодексі не розкривається, що породило безліч точок зору стосовно природи кримінальної відповідальності.

Досить розповсюдженою є точка зору про те, що кримінальна відповідальність, виступаючи різновидом соціальної відповідальності, являє собою діалектичне сполучення двох аспектів — негативного (ретроспективного) і позитивного (перспективного). Цієї позиції дотримуються З. А. Астеміров [1], Л. В. Багрій-Шахматов [2], В. Г. Смирнов [3], М. С. Строгович [4].

У філософській літературі соціальна відповідальність, дійсно, розглядається в двох аспектах — позитивному і негативному. Проте актуальним залишається питання стосовно доцільності розширення поняття кримінальної відповідальності, що дотепер переважно сприймається як щось негативне.

Існування позитивної кримінальної відповідальності більшістю авторів виправдовується її превентивною функцією. Перевірити це можна тільки з урахуванням самого поняття позитивної кримінальної відповідальності, з приводу якого в кримінально-правовій літературі також немає єдиної думки.

Аналіз існуючих точок зору щодо поняття позитивної кримінальної відповідальності дозволяє виділити дві основні позиції:

1) прихильники першої позиції вважають, що позитивна кримінальна відповідальність — це обов'язок дотримуватись кримінально-правових заборон, погоджувати з ними свою поведінку. Самі заборони складають об'єктивні елементи позитивної відповідальності; усвідомлення їх, оцінка своєї поведінки — суб'єктивні елементи (З. А. Астеміров [5], В. А. Єлеонський [6], В. С. Прохоров [7], Н. Ф. Шульгін [8] та ін.);

2) відповідно до другої позиції, позитивна кримінальна відповідальність — це сукупність загально-регулятивних відносин, де суб'єктами виступають держава і всі правосуб'єктні громадяни. Виникає вона з початком діяльності у зв'язку з виконанням передбачених законом обов'язків. Тому об'єктивний елемент позитивної відповідальності тут складають не кримінально-правові заборони, а сама діяльність, суб'єктивний — знання або незнання про вимоги закону до цієї поведінки. Як окремий випадок позитивної кримінальної відповідальності розглядається сукупність кримінальних відносин з реалізації прав громадян на необхідну оборону, затримання злочинця і т. ін. (А. Н. Тарбагаєв [9]).

Здається, представники першої точки зору мають рацію в тому, що сам по собі обов'язок дотримуватись кримінально-правових заборон і погоджувати з ними свою поведінку має попереджувальне значення, тому що цей

обов'язок безумовний для виконання і забезпечується примусовою силою держави. Проте іменувати одне і теж явище двома термінами — і обов'язком, і відповідальністю, мабуть, немає потреби. Адже всім відомо, що в правовій державі людина, наділена правами, має відповідні обов'язки, які вона повинна виконувати. Права й обов'язки містяться в нормах права, а обов'язок дотримуватись кримінально-правових заборон впливає з кримінально-правових норм, тому доцільніше говорити про попереджувальне значення самого кримінального закону.

Законослухняна поведінка є метою кримінального закону, проте мотиви такої поведінки для нього байдужі. Інакше довелося б виділяти склад не тільки злочину, але й правомірної поведінки, як це роблять деякі автори. Так, А. С. Шабуров переконаний в тому, що правомірна поведінка, «як, і будь-яка юридично значима дія, характеризується з погляду об'єкта, суб'єкта, об'єктивної і суб'єктивної сторони» [10].

Здається, що виділення складу правомірної поведінки в кримінальному праві є зайвим, тому що це неминуче призведе до підриву єдиної підстави кримінальної відповідальності. У такому разі підставою кримінальної відповідальності можна буде вважати відсутність у діянні особи складу правомірної поведінки.

Серед прихильників другої позиції можна виділити два основних напрямики відносно цілей позитивної кримінальної відповідальності.

Найбільш яскравий представник даної точки зору А. Н. Тарбагаєв сформулював такі цілі позитивної кримінальної відповідальності: 1) запобігання злочинам; 2) припинення злочинів; 3) запобігання заподіяння збитку внаслідок дій і подій, що не є злочинами, або обмеження його розмірів [11, 97].

Обґрунтовуючи мету позитивної кримінальної відповідальності, А. Н. Тарбагаєв писав: «Запобігання злочинам як мету позитивної відповідальності слід визначити, по-перше, як усунення умов, що сприяють здійсненню злочинів, і, по-друге, як такий виховний вплив на людину, що показує їй усю вигідність правомірної поведінки в конфліктних ситуаціях, суспільну й особисту корисність саме даного способу дії. У результаті зазначеного впливу досягається стійкий стереотип правомірної поведінки, що є зразком і прикладом для інших суб'єктів» [11, 93].

Таким чином, мова знову йде про законослухняну поведінку, а законослухняна поведінка є кінцевою метою кримінального закону. Об'єктивний елемент позитивної відповідальності, виходячи з другої позиції, являє собою діяльність, яка не порушує норми кримінального права. Фактично тут має місце реалізація норм права.

Під реалізацією правових норм у юридичній літературі, як правило, розуміють здійснення їх розпоряджень у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів права [12].

З вищевикладеного випливає, що представники першої позиції, досліджуючи питання про попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності, говорять про кримінально-правові заборони, тобто про норми права, представники ж другої позиції говорять про реалізацію правових норм; і в пер-

шому, і в другому випадку мова йде про попереджувальне значення кримінального закону.

На відміну від А. Н. Тарбагаєва І. І. Чугуников вважає, що загально-превентивний вплив є метою кримінального закону, а не позитивної відповідальності. Метою ж позитивної відповідальності, на його думку, є: 1) припинення зазіхання на охоронювані соціальні блага; 2) стимулювання до суспільно корисної правомірної поведінки, форми якої зазначені в законі, заохочення за таку поведінку [13, 31].

Дійсно, для стимулювання активної поведінки громадян кримінальне право потребує заохочувальних норм. Проте чи є необхідність в існуванні інституту позитивної кримінальної відповідальності? Адже необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, є суб'єктивним правом людини, яким вона може скористатися на власний розсуд.

Основний аргумент учених, що розглядають необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, як прояв позитивної кримінальної відповідальності, полягає в тому, що реалізація заохочення можлива тільки в заохочувальному правовідношенні, яким і є позитивна кримінальна відповідальність. Так, І. І. Чугуников пише: «Досить тривалий час органам держави може бути невідомо про факт правомірної поведінки, або він відомий, але не відома особа, яка це вчинила. У такій ситуації не можна говорити про реалізацію позитивної кримінальної відповідальності, оскільки права та обов'язки сторін не встановлені» [13, 29]. Відразу він відзначає, що «констатація змісту заохочувального правовідношення і його реалізації супроводжує певний порядок, передбачений кримінально-процесуальним законодавством» [13, 29].

Здається, що процес констатації змісту заохочувального правовідношення, а також перевірка відповідності соціально-корисної поведінки правомірній поведінці, описаній в кримінальному законі, не має заохочувального характеру. При цьому особа, яка вчинила зазначене діяння, відчуває певні переживання, тому що перевищення меж необхідної оборони, крайньої необхідності, перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, є кримінально карними діяннями.

З вищевикладеного випливає, що заохоченням у даній ситуації є самі права на необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, яка вчинила злочин, що містяться у відповідних кримінально-правових нормах.

Безперечно, формою реалізації норми права є правовідношення, проте вважається недоцільним введення в кримінальне право терміна «позитивна кримінальна відповідальність» тільки на цій підставі.

Таким чином попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності зводиться до попереджувального значення кримінального закону, а отже, відпадає необхідність в існуванні двох термінів, що позначають одне і теж явище. Зроблені висновки можуть бути враховані під час розробки кримінальної політики держави, а також з метою вдосконалення кримінального законодавства України.

Література

1. Астемиров З. А. Понятие юридической ответственности // Советское государство и право. — 1976. — № 6. — С. 61–62.
2. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. — Одесса: БАХВА, 1996. — С. 43.
3. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. — С. 78.
4. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности // Советское государство и право. — 1979. — № 5. — С. 72–77.
5. Астемиров З. А. Проблемы теории уголовной ответственности и наказания. — Махачкала: РИО ДГУ, 1987. — С. 18–19.
6. Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел: Учеб. пособие. — Хабаровск, 1984. — С. 14–51.
7. Курс советского уголовного права. Общая часть. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. — Т. 1. — С. 509–514.
8. Шульгин П. Ф. Теоретические вопросы позитивного и негативного аспектов уголовной ответственности // Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. / Відп. ред. Л. І. Корміч. — Одеса, 2000. — Вип. 8. — С. 334.
9. Тарбагасв А. Н. О понятии позитивной уголовно-правовой ответственности // Вестник Ленинградского университета. — 1981. — Вып. 1, № 5. — С. 88–90.
10. Шабуров А. С. Социальная ответственность личности как элемент состава правомерного поведения // Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью. — Свердловск, 1983. — С. 5.
11. Тарбагасв А. Н. Понятие и цели уголовной ответственности. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. — С. 93, 97.
12. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Павч. посіб. — Х.: Консум, 2002. — С. 115.
13. Чугушиков И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: Дис... канд. юрид. наук. — Одесса, 2001. — С. 29, 31.

УДК 343.214

Д. О. Балобанова

ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Визначення підстав кримінально-правової заборони, розкриття основних закономірностей соціально обумовленої діяльності законодавця в цьому відношенні, встановлення та аналіз тенденцій процесу криміналізації та декриміналізації діянь створюють важливий напрямок наукових досліджень в галузі кримінального права. Юридична характеристика суспільно небезпечного діяння, закріплення його ознак у кримінальному законі — обов'язкова умова успішності застосування кримінально-правових засобів боротьби з цим явищем. Формула закону визначає анти-суспільне явище, його межі та характерні риси, виокремлює його з ряду інших явищ та закріплює його типові прояви. Таким чином закон створює правову підставу для застосування конкретних карних, виховних та попереджувальних заходів. У випадку, коли соціально небезпечне явище не отримує своєчасної та відповідної його змісту правової оцінки, боротьба з ним стає менш ефективною, а шкода, яка заподіюється таким явищем, не зустрічає відповідної протидії.